

prema ekologiji ruralnih sredina

ivan cifrić

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb,
hrvatska-jugoslavija

Čovjek i njegov socijalni oikos sve manje je ovisan o lokalnim ekosistemima, a sve više usmjeren na globalne probleme životne sredine. Zato je sociologija pred novim predmetom istraživanja i pred novim zadacima: socijalno osmišljavanje života u ruralnim sredinama uz respektiranje novih ekoloških kriterija. U teritorijskom i istraživačkom pogledu ona se usmjerava na tri razine – konkretnu (lokalnu), regionalnu i globalnu. Na sve tri razine sociologija se teorijski i empirijski usredotočuje na istraživanje odnosa između socijalnoga, tehničkog i prirodnog sistema. Autor konkretizira neke teme i probleme za buduća istraživanja u sociologiji. Smatra potrebnim sažeti dosadašnje promjene, istraživati sadašnje stanje i predvidjeti mogući budući razvoj.

Za socijalno-ekološki angažman znanosti, po autorovu mišljenju, postoje pozitivne pretpostavke, prije svega racionalni odnos čovjeka prema sve većim prijetnjama ugrožavanja ruralnih sredina. Autorov optimizam proizlazi iz mogućnosti suvremene znanosti, bujanja alternativnih pokreta i alternativnih projekata te izgradnje »nove etike«. Sve je to moguće ukoliko ne dođe do globalne katastrofa na Zemlji.

primljeno listopada 1990.

151 aktualna tema

1. naselje - središnje mjesto čovjekova obitavanja

→ U komunikaciji s dobrima prirode i dobrima koje je sam proizveo, čovjek je stvorio i organizaciju svoga kolektiva, grupe, kao i različite tipove naselja. Povijest tih naselja jest povijest čovjekova obitavanja i odnosa prema prostoru. Za funkcioniranje ruralne socijalne organizacije bitni su ovi aspekti: 1. ekološki (geografski milje i teritorijalna distribucija grupa u nekom prostoru), 2. morfološki (priroda i oblik društvenih grupa, njihova mobilnost, stratifikacija i diferencijacija), 3. institucionalni (institucije potrebne za opstanak i funkcioniranje grupe) i 4. kulturni aspekti (Sorokin i dr. 1965:263/1).

Institucionalni, morfološki i kulturni aspekti uzimaju se i kao obilježja u tipologizaciji naselja (Hamm, 1982). Prirodni pak faktori (geografski) bitni su za razvoj nekog naselja. Njihovo značenje (pored socijalne okoline), ističe A. Demangeon navodeći prirodne uvjete (reljef, sastav i plodnost tla, izvori vode...), ali i tip privredivanja, odnosno poljoprivredne ekonomije kao oblika i načina kultiviranja okoliša (Demangeon, 1965:266-304).

Naša su seoska naselja bila prostori seljačke ekonomije sa stalnim posjedom i time su naselje i prirodna okolina - seoski atar - traino vezani i međusobno uv-

jetovani. Povećavanje naselja u prostoru i povećanje broja stanovnika u naselju nasumnjivo je značajno utjecalo na sve veće zahvaćanje čovjeka u prirodno - na sve veću potrebu iskorištavanja prirodnih dobara.

Naselje je samo jedan mali segment ukupnog prostora. U njemu se zbiva veći dio društvenog života. Naselje zato možemo shvatiti kao organizirani prostor stanovanja i rada, tj. ograničeni prostor kuća i gospodarskih zgrada te zajedničkih, selu potrebnih, prostora za svetkovine, običaje, rad, okupljanje. Granice naselja mogu se postaviti znatno šire, jer naselje obuhvaća i neposredni okoliš (seoski atar), odnosno prirodne uvjete održavanja života u naselju i njegove reprodukcije. Upravo je prirodno okružje uvjetovalo veličinu naselja, načina rada i kulture.

Smanjivanjem utjecaja kolektivnog života (tradicije, običaja, socijalne kontrole, svetkovina itd.) na život ljudi u selu i smanjenjem ovisnosti od lokalnog prostora, čovjek se sve više individualizira u svome novom prostoru (u stanu, kući) u kojemu preko sredstava mass media komunicira s okolinom. Vjerojatno se time smanjuje i značenje samog naselja kao čovjekova oikosa, a povećava utjecaj širih socijalnih prostora. Čovjek sve manje ovisi od sela, a sve više od svijeta.

2. ekološki problemi: stara tema - novi izazovi

Planetarno značenje ekološke krize novi je izazov čovječanstvu iako se radi o vrlo starom problemu. O zagađivanju i devastiranju okoline može se govoriti retrospektivno uz deskripcije pojedinih problema u različitim povijesnim razdobljima i različitim kulturama - osobito u urbanoj (Heine, 1989:247-264), ali su sve te činjenice gotovo beznačajne spram onoga što se događa u posljednja tri stoljeća, a osobito u dvadesetom.

Suvremena »ekološka kriza« definirana kao ekološki izazov nije tek ono što su, recimo, za građanski pokret bili privatno vlasništvo i sloboda ili ono što je za komunistički pokret značila socijalna jednakost. Ovaj put radi se zaista o univerzalnom izazovu bez presedana: izazovu za samu ljudsku vrstu i izazovu ljudske vrste svim drugim vrstama. Za razliku od ranijih »ekoloških izazova« ovaj je globalnog karaktera.

Odgovori na taj izazov mogu se različito tumačiti. Neki od njih izričito nastoje obuhvatiti čovjekovu »prvu prirodu« i tu potražiti odgovore dok se drugi usmjeravaju na njegovu »drugu prirodu«. Prva je priroda u odnosu na drugu aksiomatskog karaktera, a druga je relativnog karaktera. Danas, međutim, značenje »druge prirode« postaje primarno. Time je ujedno definiran i pravac traženja odgovora na ekološku krizu. Svi su odgovori, ili većina njih, u »drugoj prirodi« - u kulturi (civilizaciji). Oni predstavljaju teorijsko osmišljavanje budućnosti (globalne vizije), istraživanje karaktera društvenog ponašanja i promjene vrijednosnih sustava kako na globalnom tako i na mikroplanu.

U nekoliko teza može se označiti kontekst u kojemu se ekološka kriza ogleda na ruralne prostore, a time i na seoska naselja.

- Ekološka kriza socijalno se odražava u razvijenim zemljama - u društvima urbanog tipa kulture - što ne znači da se u tom tipu kulture ona i završava. Posljedice ekološke krize razvijenih zemalja (urbanih prostora) neposredno djeluje i na nerazvijene zemlje (i ruralne prostore) kao opća prijetnja od iscrpljivanja sirovina i kao opće zagađivanje: od odlaganja »urbanog« otpada do »prljavih« tehnologija. Devastacija ruralnog prostora ima za posljedicu opću krizu urbanog prostora.

- Teorija zavisnosti (dependency theory) po kojoj je ruralno i nerazvijeno uvijek u određenoj distanci spram urbanoga i razvijenog i o kojemu permanentno ovisi, postaje sve upitnija, iako je njena praksa sve prisutnija. Ideologija napretka shvaćenog kao kvantitativni rast, s ekološkog stanovišta, ne osigurava stalnu ravnotežu razvijeni-nerazvijeni već ugrožava nerazvijene.

- Industrijska je kultura (civilizacija) u stanju ekonomske, političke, psihosocijalne, ideološke i ekološke krize (Hahn, 1988:12). Utjecaj urbane kulture (industrijske kulture) na ruralnu izražava se i kao izvoz krize u nerazvijeno (ruralno) područje. Megametropolitanski život i tehnički otuđeni svijet reprezentiraju ekološku krizu kao zahtjev za još većim posezanjem u ruralno, ali istovremeno i kao zahtjev za radikalnim obratom smjera razvoja.

- Vrijednosni sistem industrijske kulture temeljito je potresen. U njemu se stvara težnja prema novoj dinamičkoj ravnoteži na relaciji praktična ekopolitika - fundamentalizam. U prvoj se mogu prepoznati zastupnici ciljno-racionalnog (ekosistemska tehnika) i moralno-religijsko-ekološka etika i ekološka religija (Mynarek 1986; Auer 1984; Birnbacher 1980; Taylor 1986). Ekološka se ravnoteža dovodi u vezu s ravnotežom duha. Sukob općeg morala i profesionalne etike izraz je ambivalentnosti tehnološke i njene tobožnje neutralnosti.
- Grad gubi nekadašnju atraktivnost. No, time se ne povećava automatski atraktivnost ruralnih naselja. Seoska će naselja postati atraktivnija uz uvjet da ruralni prostor postane socijalno atraktivniji, da se razvije nov tip ruralnog života i da ruralni prostor postane ekološki atraktivniji.
- Zagađivanje ruralnih sredina nije posljedica samo nasilnog prodora urbane kulture već istovremeno i dobrovoljnog prihvatanja urbanoga i industrijskog kao konkretnih socijalno-ekonomskih i kulturoloških kriterija napretka. Ekološka kriza u ruralnim je prostorima »iznutra« pripremana, osobito putem proizvodnih inovacija.
- Selo je prestalo ovisiti isključivo o prirodnim (ekološkim) faktorima. Štoviše, prirodni su faktori shvaćeni i reducirani na »sredstva rada«. Međutim, oni su pretpostavke postojanja socijalne zajednice i naselja u nekom prostoru. Prostor je postao predmet primarno urbanog interesa. Širenje seoskih naselja u prostoru - izgradnja novih kuća, prenamjena obradivih površina za kuće, zgrade, industrijske pogone itd. - smanjuju prirodne preduvjete života u ruralnim prostorima.
- Selo više nije samodovoljna prostorno zaokružena socijalna zajednica. Selo se razvija gotovo neovisno o prirodnim uvjetima kojima je nekoć bilo »determinirano«. Hrana, odjeća, kultura itd. ne proizvode se isključivo u vlastitom naselju već se i »uvoze«. Tako seosko naselje konzumira proizvode šire okoline i globalnog društva - urbane i industrijske kulture.
- Selo je ekološki sve ugroženije. Ugrožavanje je rezultat endogenih i egzogenih faktora. Način poljoprivredne proizvodnje jedan je od bitnih faktora ugrožavanja seoskih sredina, isto kao što djeluju i širi utjecaji industrijskog zagađivanja.
- Selo doživljava krupne promjene koje možemo pratiti kao: morfološke, semantičke i institucionalne, promjene u kulturi, tehnologijama i prirodnim pretpostavkama. Istraživanje socijalnih uzroka ekološke krize i utjecaja njenih posljedica na socijalni život mogu biti dijelovi jednoga istraživačkog modela. Njegovo je značenje više heurističko i pretpostavlja aplikativnu razradu (Cifrić, 1990:37).

3. mikrosociološki i makrosociološki pristup

Kompleksnost problema, od kojih su samo neki navedeni, otvara pitanja istraživačkog programa. Mjesto sociologije u ovako kompleksnom programu može biti dvostruko definirano. Prvo je disciplinarno definiranje: sociologija svojim metodama i kategorijalnim aparatom treba zahvatiti koliko je moguće stručnije i profesionalnije pojedine aspekte i probleme. Drugo, problemsko definiranje uloge sociologije odnosi se na ponešto drukčije određenje ciljeva i problema istraživanja. Sociologija mora pokušati da definira problem sela na suvremen način, mora se zapitati može li se i uz koje uvjete, kojim sredstvima i metodama, oblikovati nova kvaliteta života - ukupnog života - u ruralnim sredinama (sve dok taj pojam »ruralno« postoji) i kakve su perspektive tom životu.

Interdisciplinarna istraživanja omogućavaju sociologiji da u socijalno-ekološkom problemu maksimalno adaptira svoj angažman i u postizanju društvenog cilja. Zajednički cilj jest znanstvena podloga i konkretni odgovori, teorijski i empirijski, na pitanje održavanja dinamičke ravnoteže između pri-

rodnoga i umjetnog (konkretnije, između pojedinih činilaca: stanovništva, sirovina, hrane, energije i zagađivanja), između mikrorazine i makrorazine.

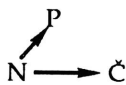
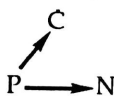
Sociološka se istraživanja mogu usmjeriti na analiziranje (polazeći od skiciranog modela) odnosa triju skupina faktora. Svakog od njih potrebno je razraditi detaljnije prema odnosu varijabli.

Socijalno-ekološki pristup istraživanju ruralnih sredina obuhvaća dva nivoa istraživanja: a) mikrosociološki i b) makrosociološki pristup.

Mikrosociološki pristup odnosi se na istraživanja pojedinih manjih cjelina: naselja i njihove okoline (okoliša). Tome su osobito pogodne studije slučaja (case study). U makropristupu problem je složeniji. Naime, on obuhvaća globalne probleme za koje je nužno izvršiti stanovite apstrakcije pa i pojednostavljivanja. Time se problem može lakše analizirati na razini nekog modela, ali se pritom zanemaruju mnoge različitosti. Na primjer, ekosistemi različiti su na velikim područjima zemljina prostora. Ruralni prostori nisu identični, a ekosistemi ne reagiraju istovjetno na slične socijalne (kulturološke i tehnološke) utjecaje. Mikropristupi su pogodni za konkretna rješenja problema jer mogu obuhvatiti gotovo sve konkretne elemente koji su u »igri«. Između makropristupa i mikropristupa možemo govoriti o regionalnim ili srednjim pristupima istraživanja i planiranja u rješavanju problema. Poželjno je da su ove tri razine međusobno povezane. Njihovu »vezu« čine društveno definirani ciljevi razvoja. Mikroistraživanja i makroistraživanja pružaju temeljne spoznaje za aplikacije na regionalnim rješenjima.

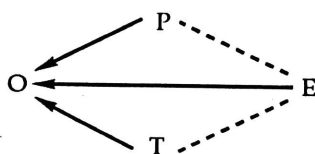
Socijalno-ekološka istraživanja nemaju isključivo znanstveni karakter, tj. ne provode se samo zbog znanstvenih interesa. Danas postoji sve više potreba da se rezultati znanstvenih istraživanja koriste kao podloge ili neposredne mjere u planiranju razvoja naselja i njihove okoline (ili pak globalnog razvoja), ali i kao mjere zaštite okoline. Za ostvarivanje tih ciljeva potrebno je utvrditi postojeće stanje i osobito smjer promjena: dosadašnje kao i moguće buduće tendencije. Za ocjenu i postizanje tih ciljeva bitne su tri kompleksne cjeline sistema: društvo (lokalna zajednica, selo), priroda (neposredni okoliš naselja, ekosistem) i tehnika (sredstva rada, alati). Među njima može postojati »ravnoteža« ali, što je najčešće slučaj, i »konfliktni« odnosi. Konceptije istraživanja mogu se temeljiti na jednoj ili drugoj hipotezi o stanju i odnosima triju spomenutih sistema.

Stanje i perspektive seoskih naselja mogu se izraziti kao višestruki odnosi između prirode, naselja i čovjeka. Kod svakog od triju odnosa moguće je pretpostaviti utjecaj na ostala dva, ali i pretpostaviti njihov povratni utjecaj.

Međutim, na naselje kao socijalnu organizaciju utječu okolina (prirodni faktor), broj stanovnika (čovjek) i stupanj razvijenosti sredstava rada (tehnologija). Na taj se način pristupa jednom tipu objašnjenja razvoja naselja kao funkcije spomenutih faktora: POET - heuristički model (Hamm, 1982:173). (On se može dovesti u vezu s Marxovim pristupom objašnjavanja odnosa proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Oba pristupa mogu pretpostaviti ideologijski utjecaj.)

Model POET ili »ekološki kompleks« može se slikovito prikazati kao na crtežu, ali se može isto tako i globalizirati kao shema konfliktnih područja (Cifrić, 1990:37): priroda-tehnika-društvo. Pri tome se može svaka od triju relacija (društvo-tehnika, društvo-priroda i priroda-tehnika) analizirati na »horizontalnoj razini«, tj. u svakom tipu društva, epohi, itd., a isto tako i u »historijskom kontekstu«, tj. strukturalno i genetski (razvojno). Model je moguće primijeniti i kao komparativnu analizu pojedinih vrsta (tipova) naselja.

- P = stanovništvo
- E = ekološki faktori (okolina)
- T = tehnologija
- O = organizacija društva (grupe, naselja)

U kontekstu ovih naznaka valja upozoriti na ozbiljan problem u sociološkim pristupima. Na neke aspekte upozoreno je već mnogo prije (Mlinar, 1978) u kontekstu poimanja razvoja. Razvoj je vrlo »rastezljiva« kategorija, kako u praktičkom smislu tako i u teorijskom. To bi se moglo pokazati i kraćom kritičkom valorizacijom i prezentacijom različitih koncepcija razvoja od prosvjetiteljstva (a i ranije) do danas. Čini se da se o razvoju ne može govoriti bez poimanja i uvažavanja utjecaja socijalnoga, tehničkog i prirodnog sistema. Napredak, koji u sebi supsumira i razvoj shvaćen kao promjenu strukture u smjeru poželjnih društvenih ciljeva, sadrži i znatno univerzalnije ciljeve ili paradigme. Zato se diskusija o ekologiji ruralnih sredina može neposredno dovoditi u vezu s problemima razvoja, a u kontekstu određene ideje napretka.

Polazeći od globalnog socijalno-ekološkog koncepta u sociološkim istraživanjima ruralnih sredina potrebno je:

- 1) rezimirati dosadašnje rezultate i spoznaje različitih znanosti koji se odnose na ovo područje i definirati sadašnje i buduće probleme;
- 2) koncipirati cjelovit program daljnjih (a) istraživanja pojedinih znanosti, (b) interdisciplinarnih istraživanja i
- 3) pripremati i raditi na komparativnim studijama identičnih ili sličnih problema na različitim razinama.

4. tri teorijska pristupa istraživanju

U istraživanjima sela mogući su različiti pristupi. Primjera radi navodimo tri: teoriju konflikata, teoriju kontinuiteta i teoriju komunikacija.

(1) Prvi se pristup temelji na tezi da su selo i grad dva »svijeta«. O tome postoje teorije koje govore da se razlikuje na primjer »zajednica« i »društvo« (Tinnies), da postoje »seljačka društva« i »globalno društvo« (Mendras, 1986), »narodno društvo« i »urbana kultura« (R. Redfield), »ruralni svijet« i »urbani svijet« (Sorokin i dr. 1965:239-241). To se može pokazati i s različitim tipologijama (Tipologija ruralnih sredina, 1972). U marksističkoj interpretaciji radi se o konfliktima historijski različitih klasa lociranih u dva različita tipa naselja: selu i gradu. Time su, u klasnom društvu, selo i grad izraz klasne podvojenosti društva na temelju društvene podjele rada i kao takvi u međusobnom »sukobu«. Marxova teorija klasnih konflikata završava porazom sela od grada kao nosiocem progressa. Međutim i gradovi se mogu promatrati u historijskom kontekstu kao različiti tipovi, pa se razlikuje antički od srednjovjekovnoga ili industrijskog grada. Pri tome se različito karakteriziraju kao na primjer prema obilježjima transformacije narodne kulture. Time se razlikuje grad ortogenetičke transformacije - grad moralnog poretka (prvi gradovi u civilizaciji) i grad heterogenetičke transformacije - grad tehničkog poretka (gradovi u tržišnoj ekonomiji) (Redfield i Singer, 1984:342).

Dihotomni pristupi sugeriraju nam istraživanja pojedinih struktura i odnosa polazeći od unaprijed definiranih razlika. Danas su, čini se, prihvatljiviji u području metodologije nego sadržajno.

(2) S aspekta teorija kontinuiteta odnosi selo-grad promatraju se kao stupnjevi različitih naselja na pretpostavljenoj ljestvici sadržaja urbaniteta. Od ruralnog do potpuno urbaniziranog tipa naselja i života i historijskog razvoja (Lefevr, 1974:15). Ovaj pristup, kako kaže Lefebvre, ne odnosi se na one »ogromne prostore gdje bez prestanka živi i dalje polunomadstvo, bedna poljoprivrede koja se seljaka« i koja se prostranstva mogu bolje analizirati dokumentima što se odnose na »azijski oblik proizvodnje«, odnosno drevne civilizacije (Isto: 17). Kontinuitet se ovdje pretpostavlja uvijek u odnosima selo-grad, kako horizontalno tako i historijski.

Ovaj pristup možemo uočiti u analizi naselja koja polazi od tri grupe obilježja: morfološke, semiotičke i institucionalne (Hamm, 1982) i koja time pokazuje neke specifičnosti naselja, a ne njihove krajnosti. Možda je primjereniji s aspekta metodologije istraživanja naselja kao različitih struktura. Za uočavanje ekoloških problema jednostavnija je tipološka metoda koja polazi od »krajnosti« nekih obilježja prostora, struktura i komunikacija u naseljima.

3) S komunikacijskog aspekta odnosi između ruralnih i urbanih prostora mogu se promatrati u okviru tipova »globalnih« društava. U agrarnom društvu može se govoriti o »ravnoteži« odnosa koja je komunikacijom uspostavljena trajnim funkcijama; u industrijskom društvu može se govoriti o »dominaciji« grada nad selom i u postindustrijskom društvu o nekoj vrsti »integracije« naselja. Ta integracija podrazumijeva: povezanost (prostornim) teritorijalnim (ceste, željeznice...) i simboličkim (telekomunikacije, jezik, pismo...) komunikacijama. Integracija pretpostavlja manje ili više planiranu izgradnju naselja i njihovih funkcija. U nas se to definira u prostornom planu Hrvatske kao koncept »policentričkog razvoja«. On još uvijek pretpostavlja prirodu kao samorazumljivu oblast, a komunikacije reducira na institucionalne i funkcionalne aspekte.

Za naše prilike značajna su tri kompleksa - tri tipa struktura koja, zajedno s nizom pojedinačnih problema i aspekata, tvore socijalno-ekološko polje istraživanja ruralnih sredina. To su prirodni uvjeti, tehnološki kompleks i socijalni kompleks.

(a) Istraživanja promjena prirodnih uvjeta pripada prije svega u prirodno-znanstvene discipline, ali njihove rezultate treba koristiti zajedno s rezultatima socioloških istraživanja. Prirodne znanosti raspolažu sa mnogo rezultata i znanstvenih sinteza koje je potrebno prije svega »socijalno osmisliti« - društveno objasniti. Zato jedno od bitnih pitanja za buduća sociološka istraživanja nije utvrđivanje načina »umiranja« šuma, širenja pustinja, zagađivanja tla, zraka ili vode, erozije zemljišta, itd. već prije svega koliko se to činilo planski ili voluntaristički, i mogu li, kako i koji društveni (državni) instrumenti (kao na primjer prostorni planovi) drukčijom valorizacijom prostora (ekološka renta itd.) mijenjati stanje nabolje; koji su ciljevi poželjni za čovjeka i za čitav život u nekom prostoru, itd. Zadatak sociologije jest utvrditi socijalnu važnost ekoloških spoznaja za neko naselje ili šire ruralne prostore.

Općenito zanima nas možemo li stanje u ruralnim sredinama mijenjati na osnovi (a) spoznaje o sadašnjem stanju prirodnih faktora i (b) ovisno o promjeni socijalnih činilaca i instrumenata u naselju i globalnom društvu.

(b) Drugi se kompleks odnosi na tehniku i tehnologiju i njihove promjene. Ovdje sociologa naravno zanimaju utjecaji tehnike (inovacija, stanja tehnike i tehnologija) na socijalne promjene, s jedne strane, i utjecaj na prirodnu okolinu, s druge strane. S obzirom na karakter poljoprivredne proizvodnje i promjene u strukturi rada u seoskim naseljima, promijenila se i tehničko-tehnološka struktura. Ova istraživanja mogu pomoći u traženju odgovora na pitanje kakav je utjecaj tehničkih normi i standarda na oblikovanje socijalnih odnosa u selu; mijenjaju li se njihovom promjenom kulturni utjecaji na ponašanje čovjeka i na stanje u okolini; kakve su šanse alternativne poljoprivrede, energije i novih tehnologija u oblikovanju prostora.

(c) istraživanja socijalnih promjena u cilju analize ekoloških posljedica ili pretpostavki za planske mjere u ruralnim sredinama mogu obuhvatiti slijedeće:

1. promjene u seoskim naseljima (morfološka struktura naselja, institucionalne promjene),
2. promjene u gospodarstvu (specijalizacija, ritam rada, veličina posjeda, morfologija gospodarstava, kvalitet življenja, način prehrane),
3. promjene odnosa selo-grad (selo kao rezervat, selo kao novo (sekundarno) smetlište i izvor sirovina, komunikacije kao izvor ekoloških inovacija),
4. promjena vrijednosti (kulture) (obraci i stilovi življenja, vrijednosna struktura, struktura stavova, samoubojstvo, droga, »novi idiotizam sela«).

Istraživanje ovih i drugih problema trebalo bi odgovoriti na neka pitanja, primjerice: koliko su (bili) odlučujući socijalni faktori (u selu) za nastale socijalno-ekološke promjene u ruralnim sredinama, a koliko su te promjene egzogenog karaktera; oponaša li (danas) selo onaj grad koji više nije atraktivan; kakvo je stanje socijalnih i kulturnih faktora u selu i njihov potencijalni utjecaj na nove promjene; imamo li viziju »postindustrijskog sela« ili ga uopće neće biti, itd.

5. neki konkretni problemi

U kontekstu naznačenih sadržaja mogućih istraživanja navest ćemo nekoliko konkretnih problema.

(1) Važan pokazatelj promjena na poljoprivrednim gospodarstvima promjene su u seoskom dvorištu. Seosko dvorište nije se dosad uzimalo kao iole relevantno područje istraživanja promjena. Seosko dvorište različito je u različitim tipovima sela.

- U razbijenim (raštrkanim) selima kuće su razdvojene pa se i samo dvorište praktički proteže toliko koliko je potrebno ukućanima. Prostor dvorišta i okoliš stapaju se, a njihove granice vrlo se često ne vide. Zato ova dvorišta možemo nazvati prirodnim dvorištima, jer preko njih okoliš seže gotovo do kućnog stola. Prirodno je ono što je (uglavnom) samo izraslo i nastalo bez ljudskih aktivnosti (rada).

- U zbijenom (ušorenom) selu, dvorište je jasno omeđen (ograđen) i kultiviran prostor (u kojem je često odijeljen ekonomski dio). Dvorište je mjesto - funkcionalan prostor - socijalnih kontakata i mjesto svakodnevnog rada i obitavanja. U njemu raste i nastaje ono što je na korist domaćinstvu. To je ekonomsko dvorište.

- U novom seoskom naselju ili novom dijelu seoskih naselja u blizini gradova, dvorište možemo nazvati tehničkim. U njemu se nalazi uglavnom automobil, kosilica za travu i garaža umjesto staja i štagljeva. »Prirodno« je ono što je umjetno stvoreno. Cvjetnjaci, šišana trava i živice služe kao ukras stambenoj kući.

U prirodnom dvorištu podjednako su važni i kuća i prirodna okolina u kojoj je kuća smještena. Često divlje životinje zalutaju ili u potrazi za hranom dođu pored kućnog praga. U socijalnom/ekonomskom dvorištu naglašeno je oblikovanje gospodarskih i stambenih zgrada, a životinje mogu biti samo domaće.

U tehničkom dvorištu funkcionalno je ono što je estetsko, u socijalnom dvorištu funkcionalno je ono što je ekonomski opravdano, a u prirodnom dvorištu funkcionalno je ono što je od prirode stvoreno. Ova tri tipa dvorišta mogu se dovoditi u vezu s (nomadskom) stočarskom, ratarskom i tehničkom kulturom. Tako se preko seoskog dvorišta mogu pratiti promjene odvajanja od prirodnoga i približavanja i vezivanja za tehničko. Od svakodnevnog susreta s prirodom do susreta s prirodom preko umjetno održavane prirode. Ove su promjene očite u morfologiji i semantici seoskog dvorišta.

(2) Velike promjene zahvatile su ritam rada. Poljoprivredno domaćinstvo raspolaže tehnikama koje omogućavaju da se uz kraće radno vrijeme obave svi poljoprivredni poslovi, naravno uz veću potrošnju energije - nafte, električne struje... Ritam rada - svakodnevnoga i godišnjeg - izmijenio se. Prirodni ritam vrijedi jedino za kulture i glavne radove. Njega više ne prati socijalni ritam izražen u svetkovinama, običajima, itd. vezanim uz poljoprivredne radove. Svakodnevni ritam također se udaljava od prirodnog ritma. Ustaje se kad zvoni sat, a ne kad pijetao kukuriče. Prije se lijegalo s mrakom, a ustajalo u svanuću.

(3) Promjene u gospodarstvu vezane su za specijalizaciju u proizvodnji. Specijalizacija znači potpunu ovisnost proizvođača o tehnologiji i proizvodu. Za seljačko gospodarstvo bilo je nezamislivo uzgajati samo jednu kulturu, jer se nikada nije znalo »kakva će biti godina«, a time i urod pojedinih kultura. Specijalizacija podrazumijeva korištenje kemijskih sredstava za poboljšanje ili održavanje boniteta zemljišta. Ona dovodi do redistribucije radne snage na gospodarstvu i iscrpljivanja prirodnih uvjeta.

(4) U predindustrijskom - agrarnom društvu - glavni izvor prihoda jest poljoprivreda. U industrijskom društvu pojavljuju se izvori prihoda izvan poljoprivrede. Mješovita gospodarstva novi su tip nastali deagrarizacijom i industrijalizacijom. Danas se naglasak prenosi sve više s gospodarstva kao izvora prihoda na domaćinstvo kao izvor prihoda. Povećava se važnost ekonomije domaćinstva, a smanjuje važnost ekonomije gospodarstva. Vjerojatno će nastupiti nova diferencijacija s obzirom na dodatno zapošljavanje članova domaćinstva (sekundarne djelatnosti) u kojoj će se izdvojiti čista poljoprivredna gospodarstva s industrijskim načinom proizvodnje, tj. isključivo za tržište i novi tip mješovitosti. Smanjivanje utjecaja ekonomije gospodarstva vjerojatno ima za posljedicu i nestajanje tradicionalnog odnosa seljaka (poljoprivrednika) prema prirodi - konkretno zemlji. Gospodarstvo je predstavljalo i moralnu ka-

tegoriju, zbog specifičnosti odnosa seljaka prema zemlji. Moral domaćinstva nastaje iz odnosa proizvođača i tržišta koje ne respektira ograničenost prirodnih uvjeta. Za ekološka istraživanja važna je spoznaja o uzajamnom utjecaju (novih) vrijednosti i (starog) načina proizvodnje. Može li se u tom odnosu odrediti što je uzrok i što je posljedica?

(5) Krupna i sitna proizvodnja također su zanimljive za istraživanje utjecaja čovjeka na prirodnu okolinu. Krupna (dosadašnja društvena) gospodarstva s velikim kompleksima zemljišta na kojima se gaje monokulture izazivaju višestruke posljedice. Takva su gospodarstva bili »nosioci« industrijalizacije poljoprivrede, a to znači i upotrebe velikih količina umjetnih gnojiva, herbicida... koji djeluju na kvalitetu i strukturu tla. Monokulture na velikim površinama smanjuju mogućnosti opstanka i reprodukcije mnogih vrsta životinjskoga i biljnog svijeta. I dok se pored sitnih parcela mogu vidjeti šumarci, livade, međaši, opća raznolikost bilja, toga kod velikih kompleksa nema. Izvršene melioracije, iskrčene šume, uzorane ledine, odaju nepregledne površine na kojima je teško pojedinim vrstama naći stanište. Dodamo li k tome i sav tehnološki arsenal koji modernoj poljoprivredi stoji na raspolaganju, tada takvi kompleksi zaista negativno djeluju na smoreprodukciju i održavanje ekosistema.

Produktivnost kao cilj moderne poljoprivrede ne preže pred daljnjim ugrožavanjem ruralnog okoliša. Danas ima dovoljno spoznaja o konfliktu ciljeva i posljedica takve proizvodnje. Pa ipak, nema pomaka prema smanjivanju nasilja nad poljoprivrednim zemljištem. Vjerojatno smo sada na onoj točki kada treba odlučiti da li promijeniti odnos spram upotrebe kemijskih sredstava i načina iskorištavanja tla s ciljem da se saniraju problemi ili (još) istim/većim tempom nastaviti, ali uz katastrofalne posljedice u budućnosti. Umjesto da snošljivost za prirodu bude kriterij proizvodnje, glavni kriterij još je uvijek maksimalizacija proizvodnje. Današnja »dokazivanja« da možemo proizvesti više, dokaz je da ćemo u budućnosti moći proizvoditi možda samo manje. Poljoprivreda kao grana u cjelini, potiskuje i ugrožava 397 vrsta (Umwelt-Lexikon, 1985:31), a u »Global 2000« procjenjuje se da će na zemlji poslije 2000. godine biti oko 15-20% vrsta manje nego danas.

6. ekologija ruralnih sredina

U suvremenom smislu gotovo se svako novo područje znanstvenog interesa oblikuje u neku disciplinu. Nasuprot ovoj razmrvljenosti predmeta i katkada kvazi-disciplinarnoj strukturi, sve više rastu nastojanja za jedinstvom i predmeta i znanosti (Weizsäcker, 1988). Što se tiče našeg predmeta, postavlja se pitanje da li se razvija posebna disciplina - ekologija ruralnih sredina, gotovo po uzoru na ekologiju gradova, odnosno ekologiju naselja i ekologiju sela - i ima li potrebe za njom? Uvažavajući potrebu interdisciplinarnoga i sintetičkog pristupa istraživanjima velika je argumentacija u nastojanju da se oblikuje nova, odnosno nove discipline. Uobičajeno je naime govoriti u spomenutim terminima, ali oni ne označavaju disciplinarne granice već primarno definiraju sadržajnu predmetnost. »Ekologija ruralnih sredina« znači samo to da se radi o nekom sadržaju koji se donekle razlikuje od urbanih sredina. Objektivne i mjerljive razlike postoje, ali su znanstveni pristupi, teorijski i metodološki, isti ili različiti ako se polazi od različitih koncepcija. I seoskom naselju i gradskom naselju može se različito ili identično pristupiti, kada se istražuje zagađenost zraka, vode, odnosa ljudi prema okolišu itd. Veća je potreba za nekim novim akcentima u ruralnim sredinama nego za disciplinarnim oblikovanjem njihova sadržaja.

Pesimisti mogu uvijek naći argumente za slabe perspektive bilo da se pozivaju na neke globalne procese na Zemlji, bilo da ukazuju na uistinu pogoršanje stanja u sasvim konkretnim primjerima. Optimistički stav ne može se zasnivati na romantičnoj percepciji (nekadašnjeg) sela i ljepoti krajolika. Za optimizam potrebno je nešto drugo. Prije svega trebalo bi odustati od bilo koje varijante razvoja seoskih naselja koja se zasniva na koncepciji da selo postane grad, i to nekadašnji grad. Ta je koncepcija promašena iako je u praksi još uvijek nalazimo. Razvoj seoskih naselja i perspektive ruralnih sredina ovisе o malim konkretnim pomacima prema ograničavanju daljnjeg pogoršanja stanja, ali se ne zaustavlja na tome. Vizija budućeg novog tipa ruralnog naselja, o kojoj mi još uvijek

nažalost i ne sanjamo, realna je optimistička perspektiva. Za takve vizije nije dovoljna samo jedna vrsta »utopije« nego i smjelost da se malo eksperimentira u praksi, ali da se ti eksperimenti ne zadržavaju samo na tome da budu eksperimenti ili samo u cilju neke spoznaje. Oni moraju postati način života. Možda baš siromašni moraju sebi dopustiti takav »luksuz«. (Zar seoske kuće i pastirske kolibe ne mogu imati sunčeve kolektore?). Ekologija ruralnih sredina mora popularizirati eksperimente u oblikovanju naselja i optimalnom korištenju njegovih prirodnih uvjeta, mora proširivati teorijske spoznaje koje će imati primjenu u praktičnom planskom razvijanju naselja i njihova okoliša. Pri tome je osobito važno tražiti nove načine i oblike odnosa tehnološkoga, socijalnog i prirodnog u prostoru. Tako ekologija ruralnih sredina ne ostaje umjetna disciplina već pojmovi za nov pristup stvarnosti. Nedovoljno je prisutna svjest o polaganom pripremanju nove »treće revolucije« koja će iz temelja promijeniti svijet. Nakon neolitske i industrijske u relativno kratkom vremenu dogodit će se »ekološka revolucija«. Sociološki interes za ruralne prostore ne može ostati na tradicionalnim teorijskim spoznajama i koncepcijama o selu. Prvi korak u teorijskom »proboju« sociologije može biti u suradnji s drugim znanostima na praktičnom polju istraživanja, a i »vizionarskog djelovanja«. Socijalno-ekološki pristup početni je i jedan od mogućih.

Optimizam, ne samo u pogledu ruralnih sredina, možemo graditi za sada na nekoliko stimulativnih faktora. Bez elaboracije, možemo ih nanizati: razvoj alternativnih pokreta koji sve više kritički uočavaju i promatraju stanje; razvoj moderne znanosti, osobito mikroelektronike i telekomunikacija, biotehnologije, ekotehnologije itd.; veliki praktički projekti u svijetu, lokalni, regionalni, globalni, koji ujedinjavaju ne samo znanost već i različite nacije i njihove interese; zahtjevi za promjenom vrijednosti i novom etikom - ekološkom etikom i, konačno, spoznaja čovječanstva o Zemlji i njenim mogućnostima.

literatura

1. Auer, A., 1984, Umweltethik. Ein Theologischer Beitrag zur ökologischen Diskussion, Patmos, Düsseldorf
2. Birnbacher, D., (Hrsg), 1986, Ökologie und Ethik, Reclam, Stuttgart
3. Cifrić, I., 1990. Ekološka adaptacija i socijalna pobuna, Radničke novine, Zagreb
4. Demangeon, A., 1965, Geography of Rural Habitat, u: Sorokin, P. i dr., 1965, Vol. I, str. 266-304.
5. Gopal 2000: Report to the President, Washington 1980.
6. Hahn, E. (Hrsg), 1988, Siedlungsökologie. Ökologische Aspekte einer neuen Stadt - und Siedlungspolitik, C. F. Müller, Karlsruhe
7. Hamm, B., 1982, Einführung in die Siedlungssoziologie, C. H. Beck, München
8. Heine, G., 1989, Ekologija i pravo u istorijskom pogledu, u: Radio Sarajevo - treći program, god. XVII, Br. 62, 1989 (Jan. - Mart), str. 247-264.
9. Lefevr, A., 1974, Urbana revolucija, Nolit, Beograd
10. Mendras, H., 1986, Seljačka društva, Globus, Zagreb
11. Mlinar, Z., 1988, Ekološke koncepcije, prostorno društvene promjene i razvoj, Revija za sociologiju, Vol. VIII, br. 1-2, 1978, str. 75-88.
12. Mynarek, H., 1986, Ökologische Religion. Ein neues Verständnis der Natur, Goldmann, München
13. Redfield, R., Singer, B.M., 1984, City and Countryside: The Cultural Interdependence, u Shanin T. (ed), Peasants and Peasants Societies, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, str. 337-365.
14. Sorokin, P., Zimmerman, C., Galpin, Ch., 1965, Systematic Source Book in Rural Sociology, Vol. I, Russell & Russell, New York
15. Taylor, P. W., 1986, Respect for Nature, Princeton University Press
16. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji (zbornik radova), 1972, Zagreb
17. Umwelt-Lexikon, 1986, Kiepenhauer & Witsch, Köln
18. Weizsäcker, C.F. von, 1988, Jedinstvo prirode, Veselin Masleša, Sarajevo

Ivan Cifrić

Toward an ecology of the rural environment

Summary

Man and his social *oikos* depends less and less on local ecosystems, and is more and more turned towards global problems of the human environment. Thus sociology stands before a new subject of research and before new tasks: to give a meaning to life in rural environments with respect for new ecological criteria. Theory and research are channelling it into three levels — concrete (local), regional and global. On all three levels sociology concentrates both theoretically and empirically on research into the relationship between social, technical and natural systems. The author specifically presents some subjects and problems for future sociological research. He considers it necessary to give a condensed survey of changes to date, research present conditions and foresee possible future development.

In the author's opinion, there is a positive climate for the social and ecological engagement of science, primarily the rational relationship of man towards the increasing threats to the rural environment. The author's optimism stems from the possibilities of modern science, the flourishing of alternative movements and alternative projects and the building up of "new ethics". All this is possible if no global catastrophe takes place on Earth.

К экологии сельской местности

Резюме

Человек и его социальное отношение все меньше зависят от локальных экосистем и все больше направлены на глобальные проблемы жизненной среды. Поэтому социология находится перед новым предмет исследования и новыми задачами: социальное осмысление жизни в сельской местности при уважении новых экологических критериев. В теоретическом смысле а также и в отношении самого исследования она сосредоточена на трех уровнях — конкретном (локальном), региональном и глобальном. На всех этих трех уровнях социология теоретически и эмпирически сосредоточена на изучение отношений между социальной, технической и природной системами. Автором конкретно приводятся некоторые темы и проблемы связанные с будущими исследованиями в рамках социологии. Автор считает целесообразным концентрировать все изменения имевшие место до настоящего времени, начать с изучением настоящего состояния и предусмотреть возможное развитие.

Для социально-экологического ангажмента науки, по мнению автора существуют положительные предпосылки, в первую очередь рациональное отношение человека к сильно угрожающим факторам отмеченных в сельской местности. Оптимизм автора базируется прежде всего на возможностях современной науки, нарастании альтернативных движений и альтернативных проектов, также и на строении «новой этики». Все это осуществимо, поскольку будет избегнута общая катастрофа на Земле.